

5. СТРАТЕГІЧНИЙ НАСТУП НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА У ЗИМОВО-ВЕСНЯНІЙ КАМПАНІЇ 1943–1944 рр.

5.1. Дніпровсько-Карпатська стратегічна наступальна операція (24.12.43–17.04.44)

Нереалізовані у літньо-осінній кампанії 1943 р. задуми Ставки щодо виходу РСЧА на лінію Ровно (Рівне) — Проскурів (Хмельницький) — Могилів-Подільський — р. Південний Буг автоматично переносилися на зиму 1944 р. Варто підкреслити, що зимова кампанія 1944 р. починалася без будь-якої стратегічної паузи. У середині грудня 1943 р. Сталін у листі на ім'я президента США зазначав: «Результати дій радянських військ показали, що вони можуть і надалі проводити успішні наступальні операції проти німецької армії, при цьому літня кампанія може перерости у зимову»¹³¹.

Планування і підготовка операцій зимової кампанії 1944 р. почалися з листопада 1943 р., тобто у ході завершення попередньої кампанії. Майбутні завдання стали предметом обговорення у Ставці ВГК. Операції цього періоду війни відомі як «десять сталінських ударів». Стратегічна наступальна операція на Правобережній Україні визначалася головною у зимовій кампанії 1943–1944 рр.¹³² Успішні бойові дії мали повернути важливі промислові та сільськогосподарські райони і відкрити шлях на Балкани і Польщу. Координація дій військ покладалася на представників Ставки: на 1-му та 2-му Українських фронтах — маршала Г. Жукова; на 3-му та 4-му Українських фронтах — маршала О. Василевського.

Військово-політичне керівництво Третього райху також визначилося щодо зосередження основних зусиль на південній ділянці фронту. Водночас воно сподівалося на стратегічну паузу у веденні бойових дій, не очікуючи у зв'язку з початком зимо-

вого бездоріжжя наступу радянських військ у попередніх масштабах¹³³. Противник сподівався зібрати сили і потужними ударами скинути радянські війська з плацдармів на Дніпрі, зберегти багаті промислові і сільськогосподарські райони Правобережної України та підтримати зв'язок по суші з кримським угрупованням. Гітлер що втрата Правобережжя розірве стратегічний фронт німецьких військ і поставить під загрозу участь у війні союзників Третього райху — Румунії, Угорщини, Болгарії та Словаччини.

Із метою реалізації воєнно-політичних планів наприкінці 1943 р. на території України було зосереджено найпотужніші угруповання — понад 4 млн військовослужбовців з обох сторін, 45 тис. гармат та мінометів, 4 тис. танків і майже стільки ж літаків. Завершувалася підготовка однієї з найбільших стратегічних операцій Другої світової війни.

Готуючись до великих наступальних дій, Ставка вжила посилила фронти резервами, бойовою технікою і матеріально-технічними засобами. Наприклад, 1-й Український фронт у листопаді — грудні 1943 р. одержав 2 загальновійськові, 1 танкову армію і 2 окремих танкових корпуси. До початку наступу на Правобережній Україні на 1400-кілометровому фронті радянське командування розгорнуло 167 стрілецьких і 9 кавалерійських дивізій, 11 танкових і 8 механізованих корпусів. У середньому на одну стрілецьку дивізію припадало 8 км фронту.

На початок операції 1-й, 2-й, 3-й і 4-й Українські фронти нараховували 2 млн 406 тис. солдатів та офіцерів, 28 654 гармати й міномета, 2037 танків і САУ, 2600 літаків. У ході операції війська постійно підсилювалися — на зайнятих територіях було призвано 766 тис. 334 чол., крім того направлено у частини 60 тис. 401 чол. маршового поповнення (63% від усього призову до радянських збройних сил за 1-й квартал 1944 р.). У цей же час надійшло з промислових та ремонтно-відновлювальних підприємств 4655 танків і САУ (74,4% від усіх отриманих за цей час РСЧА), 4803 гармати й міномета (49,2%)¹³⁴. Перерозподіл сил та засобів здійснювався також за рахунок стратегічних резервів і перегруповань

військ з інших стратегічних напрямів та театрів воєнних дій. Із радянського боку додатково до операції були залучені 2-й Білоруський фронт, 47-а, 61-а, 70-а армії, 2-а, 4-а і 6-а танкові армії (остання сформована у ході операції), 6-а повітряна армія (загалом включали 6 танкових та 2 механізованих корпуси, 33 дивізії).

Радянським військам протистояла група армій «Південь» (командуючий генерал-фельдмаршал Манштейн) і група армій «А» (командуючий генерал-фельдмаршал Клейст), усього 93 дивізії, у тому числі 18 танкових і 4 моторизовані, а також 2 моторизовані бригади. Групи армій «Південь» і «А» підтримував 4-й повітряний флот. Німці та їх союзники мали 1 млн 760 тис. солдатів і офіцерів, 16 800 гармат і мінометів, 2200 танків і штурмових гармат, 1460 літаків для дій на території України. Для поповнення втрат німецьке командування було змушене у січні — першій половині квітня підтягти на південну ділянку фронту 40 дивізій і 4 бригади з резерву головного командування й інших країн (це крім поточного поповнення діючих тут військ живою силою, бойовою технікою й озброєнням).

Проте накопичення сил та засобів здійснювалось обома сторонами зі значними труднощами. На кінець 1943 р. радянська економіка поряд із досягнутими успіхами продовжувала переборювати перешкоди, які не давали їй можливості повною мірою забезпечити потреби збройних сил, особливо в боєприпасах та пальному. Проблематично було поповнити величезні втрати в матеріальній частині, у першу чергу в танках, САУ та літаках, що їх війська зазнали у ході літньо-осінньої кампанії 1943 р. Вичерпувалися моторесурси техніки, особливо автомобільного й тракторного парків. Унаслідок цього бойові можливості оперативних з'єднань, задіяних на південно-західному напрямі, порівняно з літом 1943 р. суттєво знизилися — кількість бойових засобів у розрахунку на одну загальновійськову армію зменшилася в артилерії на 15%, у танках і САУ — на 62%. Матеріальне забезпечення фронтів було в 2–3 рази меншим від аналогічних показників у попередніх кампаніях¹³⁵.

Війська зазнавали серйозних труднощів із комплектуванням особовим складом. Найгірший стан справ спостерігався у стрілецьких з'єднаннях, середня чисельність яких у період бойових дій на Правобережній Україні коливалась у межах від 3,2 до 6,2 тис. чол., що становило 30–60% штатного розкладу¹³⁶. Ця проблема ускладнювалася низькими професійно-бойовими якостями значної частини поповнення, мобілізованого зі звільнених від окупації областей та відсутністю достатнього часу на його підготовку в запасних частинах¹³⁷. Навіть дійшло до того, що перевіреним комуністам доручали стежити в бою за новобранцями, щоби ті принаймні вели вогонь у бік ворога, не марнуючи набоїв¹³⁸.

Проте ще більших труднощів зазнавав противник¹³⁹. Саме цим виправдовувалося рішення радянського військово-політичного керівництва про початок стратегічного наступу на території Правобережної України, фактично не завершивши підготовки до неї. Це стало несподіваним для німецького командування, яке виключало можливість активних бойових дій без оперативної паузи за складних погодних умов, розраховуючи за цей час привести до ладу свої війська.

Загальний задум на першому етапі операції полягав у тому, що війська 1-го і 2-го Українських фронтів мали розгромити основні сили групи армій «Південь». При цьому 1-й Український фронт повинен був завдати головного удару на Вінницю, а допоміжні — на Ровно (Рівне) і Христинівку. 2-й Український фронт спрямовував свої головні сили на Кіровоград, Первомайськ, і також на Христинівку — назустріч військам 1-го Українського фронту з метою оточення та знищення противника у районі Канева, Умані, Сміли. 3-му і 4-му Українським фронтам ставилося завдання спільними зусиллями розгромити 6-у німецьку армію в районі Нікополя і Кривого Рога. При цьому 3-й Український фронт завдавав головного удару на Апостолове, а 4-й — проти Нікопольського плацдарму¹⁴⁰.

При плануванні операцій фронтів у рамках стратегічної операції на території Правобережної України Сталін погодився

на проведення операцій з оточення великих ворожих угруповань¹⁴¹. Уже на кінець жовтня 1943 р. оформився задум щодо можливого оточення німецьких сил шляхом з'єднання 1-го та 2-го Українських фронтів у районі Христинівки або 2-го та 3-го Українських фронтів — у районі Апостолового. Згодом пріоритетним став перший варіант.

Спочатку Ставка ВГК уважала за необхідне зосередити основні зусилля на нікопольсько-криворізькому напрямі, для того, щоби знищити противника у запорізькому коліні Дніпра та ліквідувати його Нікопольський плацдарм. Однак на кінець року задум Ставки змінився у зв'язку з успішними діями 1-го Українського фронту. За уточненим задумом, військам 1-го та 2-го Українських фронтів належало розгромити основні сили групи армій «Південь», при цьому планувалося оточити угруповання противника у виступі біля Канева.

У середній течії Дніпра вермахт утримував позиції в районі Канева, який уклинювався в розташування радянських військ величезним виступом, що своєю вершиною впирався у Дніпро на ділянці до 40 км¹⁴². Командування противника розраховувало відновити оборону на Дніпрі, використавши виступ для організації ударів по флангах військ 1-го і 2-го Українських фронтів. Саме тому німецькі війська стійко обороняли цю ділянку. Прагнення Гітлера втримати позиції поблизу Дніпра, насамперед, пояснювалося спробою приховати провал своїх стратегічних планів у війні на Східному фронті. Військово-політична верхівка Німеччини мала і пропагандистські міркування утримувати цей плацдарм — у Берліні продовжували заявляти, що солдати Третього райху досі черпають воду з Дніпра. Із радянського боку вживалися відповідні заходи для того, щоби перетворити Канівський виступ на пастку. Зокрема, активні бойові дії з його ліквідації не велися.

Відповідно до вказівок Ставки ВГК, 1-й Український фронт 24 грудня завдав головного удару на Вінницю, а допоміжні — на Ровно (Рівне) і Христинівку. Пізніше ця операція отримає назву *Житомирсько-Бердичівської* (24.12.43–14.01.44)¹⁴³.

Тільки переконавшись в успіху дій фронту, Ставка ВГК вирішила розширити межі операції шляхом уведення в бій з'єднань 2-го Українського фронту. Згідно з вимогами Ставки (директива № 30272 від 29.12.1943 р.¹⁴⁴), цей фронт мав завдати головного удару на Кіровоград — Первомайськ, а частиною сил — на Христинівку, назустріч військам 1-го Українського фронту з метою оточення та знищення противника у районі Канева, Умані та Сміли¹⁴⁵. Січнева операція 2-го Українського фронту в історіографії згадується як *Кіровоградська (5–16.01.44)*¹⁴⁶.

Штучний розподіл задуманої як єдине ціле операції двох фронтів на самостійні фронтові операції, на нашу думку, було неправильним. Таку ж позицію обстоюють сучасні російські військові історики, які пропонують назвати її Житомирсько-Кіровоградською операцією 1-го та 2-го Українських фронтів та вважати незавершеною¹⁴⁷.

38-а армія 1-го Українського фронту на 6 січня оволоділа районом Липовець — Іллінці — Жашків. В оперативній побудові військ противника утворився 80-кілометровий розрив. Станом на 12 січня війська фронту вийшли на підступи до Жмеринки й Умані. З'єднання 27-ї армії і 5-й гвардійський танковий корпус прорвалися в район Звенигородки¹⁴⁸. Це дозволило перерізати комунікації з'єднань противника, які оборонялись на Канівському виступі. Проте війська 2-го Українського фронту не виконали поставлених завдань. 14 січня вони перебували на відстані 120 км від Умані. У директиві Ставки від 16 січня 1944 р. провина за невиконання завдань фронту покладалася на І. Конєва¹⁴⁹.

Рятуючи становище, командування групи армій «Південь» уживало всіх можливих заходів щодо локалізації розриву. Сюди спішним порядком було перекинуто 12 дивізій. 11–14 січня з-під Вінниці та Умані розпочався контрнаступ німецьких військ. Унаслідок удару в районі Тального та Звенигородки противнику вдалося потіснити радянські армії на 40–50 км. Потрапили в оточення 136-а стрілецька дивізія, частини 167-ї стрілецької дивізії і 6-та мотобригада зі складу 5-го гвардійського танкового корпусу.

Наступальні можливості обох фронтів були вичерпані, ударні угруповання розпорошилися, між арміями виникли вільні проміжки, резерви скінчилися. У танкових і механізованих корпусах залишалось менше 50% бойового складу: у військах 1-го Українського фронту — 533 танка і САУ із 1128; 2-го — 212 із 560¹⁵⁰. За цих умов Ставка дозволила фронтам перейти до оборонних дій та вживала організаційних заходів щодо забезпечення військ.

Таким чином, на середину січня основні завдання першого етапу стратегічної операції з визволення Правобережної України залишалися невиконаними, противник продовжував утримувати виступ у районі Корсунь-Шевченківського. За цих умов Ставка ВГК директивою №220006 від 12.01.1944 р.¹⁵¹ лише уточнила завдання фронтів, суть яких полягала в оточенні та знищенні ворожого угруповання на Корсунь-Шевченківському виступі (в документі він називається Миронівсько-Звенигородським) шляхом одночасних ударів військ фронтів під основу виступу і з'єднання їх у районі Шполи. У порівнянні з попереднім задумом — оточення ворожого угруповання шляхом зімкнення 1-го та 2-го фронтів у районі Умані й Христинівки — глибина та обсяги завдань обох фронтів значно скорочувалися за рахунок переміщення ділянок прориву ближче до Дніпра, що дозволяло ominuti танкові заслони противника, полегшувало оточення та розгром з'єднань, які перебували на Канівському виступі (в документах трапляється і така назва). Проте нова операція на оточення набувала значно скромніших обрисів порівняно з попереднім задумом. Слід зазначити, що й угруповання, і виступ, і сама операція отримали назву Корсунь-Шевченківських уже після її проведення. У джерелах поширені назви — «Черкаський котел», «Миронівсько-Звенигородська операція» та ін.

Задум *Корсунь-Шевченківської операції (24.01–19.02.44)*¹⁵² не був сформований завчасно, а виник уже у ході бойових дій. Ще одним суттєвим фактором, який впливав на хід і результати операції, став украй стислий термін, що відводився для її підготовки — 5–7 діб. Природно-географічні умови також

значно впливали на хід подій, особливо це стосується складних погодних умов і бездоріжжя. Наприкінці січня в Україну раптово прийшла відлига.

Командування 1-го і 2-го Українських фронтів правильно обрало напрямки головних ударів та здійснило перегрупування військ, що дозволило прорвати оборону противника в основі виступу, а танковим арміям — наступати назустріч одна одній у тил корсунь-шевченківського угруповання. Операція продемонструвала велике значення точного розрахунку часу і визначення місця зустрічі танкових армій двох фронтів. Водночас при її плануванні мали місце такі суттєві мінуси: переоцінка бойових можливостей власних сил і недооцінка військ противника; постановка завищених завдань; недостатня продуманість дій із забезпечення операції. Зокрема, не був завчасно передбачений розподіл артилерії між зовнішнім та внутрішнім фронтами, значні прогалини виявилися в матеріальному забезпеченні, не було здійснене планування медичного забезпечення операції та ін.

Аналізуючи хід двох (трьох) послідовних операцій 1-го та 2-го Українських фронтів на оточення ворожого угруповання в районі Канівського виступу, слід звернути увагу на такі обставини. У діях радянського командування все ще відчувався брак досвіду. Так, Ставка ВГК із запізненням визначила завдання 2-му Українському фронту в грудні 1943 р., при цьому своєю директивою заклала недоцільний розподіл сил з'єднань, призначивши для здійснення охоплюючого удару дві слабкі армії. Штаби фронтів при плануванні Корсунь-Шевченківської операції неточно розраховували кількість необхідних сил і засобів. Унаслідок цього у ході операції через гостру необхідність нарощування зусиль командування було змушене терміново здійснювати перегрупування військ, що ускладнювалося несприятливими погодними умовами та бездоріжжям. Замість запланованих на операцію 24 стрілецьких, 3 повітрянодесантних і 3 кавалерійських дивізій, 4 танкових і 1 механізованого корпусів усього було залучено 3,5 танкові армії (із 6 сформованих на той час у РСЧА), 45 стрілецьких, 7 повітрянодесантних (із 14) дивізій, які використовувались як звичайні

стрілецькі, 7 танкових і 1 механізований корпус. На завершальному етапі операції, коли погодження дій та зусиль з'єднань на зовнішньому і внутрішньому фронті набуло першочергового значення, на нашу думку, було недоцільним усунення представника Ставки ВГК Г.Жукова від координації дій фронтів та відсторонення командуючого 1-м Українським фронтом М.Ватутіна від керівництва військами в Корсунь-Шевченківській операції й передача управління всіма силами І. Конєву.

У цілому потрібно визнати, що хоча результатом операції і стала перемога радянських військ, проте «новий Сталінград» був не зовсім вдалим: масштаби катастрофи для противника цього разу виявилися значно меншими, а втрати РСЧА — дуже значними. Завдання надійної ізоляції угруповання вермахту і подальшого його знищення повністю вирішити не вдалося. Поширена у вітчизняній історіографії версія про успішне та повне завершення ліквідації противника в районі Корсуня-Шевченківського підлягає серйозній корекції. В одному з останніх досліджень¹⁵³ на основі аналізу та зіставлення джерел обох воюючих сторін аргументовано стверджується про вихід з оточення 25–35 тис. солдатів та офіцерів противника, які під час прориву залишили всю техніку і важке озброєння. Бойова документація фіксує, що активні дії військ у Корсунь-Шевченківській операції не завершилися до ранку 17 лютого 1944 р., як про те І.Конєв доповів у Москву, а тривали до 18 лютого. Знищення окремих груп противника, що продовжували робити спроби вийти з оточення, відбувалося і 19 лютого.

На першому етапі Дніпровсько-Карпатської стратегічної операції складні завдання покладалися на війська 1-го Українського фронту. Особливістю було те, що фронт у центрі бойових порядків відбивав потужні контрудари німців у районі Вінниці та одночасно проводив дві наступальні операції: лівим крилом брав участь у Корсунь-Шевченківській, а правим — здійснював *Рівненсько-Луцьку операцію* (27.01–11.02.44)¹⁵⁴. З'єднання та частини 13-ї й 60-ї армій розпочали наступ на півночі 27 січня. Через низьку забезпече-

ність танками в операції масово була використана кавалерія. 1-й і 6-й гвардійські кавалерійські корпуси вдалим маневром вийшли на тили угруповання ворога в райони Рівного й Луцька та, взаємодіючи з партизанами, розгромили його. До 11 лютого радянські війська вийшли на рубіж Луцьк — Шепетівка.

*Нікопольсько-Криворізька наступальна операція військ 3-го та 4-го Українських фронтів (30.01–29.02.44)*¹⁵⁵. Наприкінці січня, після відповідної підготовки, відновили наступ війська 3-го і 4-го Українських фронтів із метою розгрому противника в Нікопольському виступі. Головний удар, як і раніше, завдавали війська 3-го Українського фронту. Протягом другої половини січня Ставка підсилила фронт, передавши йому 37-у армію зі складу 2-го Українського фронту, 31-й гвардійський стрілецький корпус зі свого резерву і 4-й гвардійський механізований корпус з 4-го Українського фронту.

30 січня війська 3-го Українського фронту почали наступ на допоміжних напрямках, а ранком 31 січня — на напрямі головного удару. Розвиваючи наступальні дії, сили ударного угруповання розгромили до чотирьох піхотних дивізій противника¹⁵⁶ і 5 лютого оволоділи Апостоловим, розчленувавши 6-у армію на дві групи — нікопольську і криворізьку. 31 січня перейшли в наступ і війська 4-го Українського фронту (командуючий генерал армії Ф.Толбухін), які до 8 лютого цілком очистили від супротивника весь лівий берег Дніпра. Того ж дня війська 3-го Українського фронту за сприяння 4-го Українського фронту звільнили Нікополь. Після цього почалася підготовка подальшого наступу з метою розгрому угруповання противника в районі Кривого Рога і виходу на р. Інгулець.

17 лютого війська 3-го Українського фронту відновили наступ. Долаючи сильний опір частин вермахту, вони 22 лютого оволоділи Кривим Рогом і, переслідуючи противника, до 25–29 лютого вийшли на р. Інгулець, зав'язавши бої за плацдарми на її правому березі. 26 лютого перейшла в наступ 5-а ударна армія 4-го Українського фронту, яка 29 лютого оволоділа Ново-Архангельським.

Дії повітряних армій фронтів через складні метеорологічні умови і поганий стан аеродромів мали епізодичний характер. Авіація здійснювала лише окремі удари по аеродромах противника, іноді брала участь у відбитті ворожих контратак, а також у постачанні своїх військ із повітря.

У ході наступу війська 3-го і 4-го Українських фронтів завдали відчутної поразки 6-й армії і просунулися на 130 км, ліквідувавши оперативний плацдарм противника в районі Нікополя. Було звільнено важливі промислові райони — Нікопольський і Криворізький. У результаті наступальних дій військ Українських фронтів у січні — лютому угрупованню вермахту на території Правобережної України було завдано серйозної поразки, яке було відкинута від Дніпра майже на всій його протяжності. Становище радянських військ наприкінці лютого відкривало сприятливі перспективи для подальшого наступу. Однак основні завдання першого етапу операції були виконані неповністю, оскільки не вдалося цілком вийти на рубіж Південного Бугу. Однією з причин стали надзвичайно складні кліматичні умови зими 1944 р. (наприкінці січня настало потепління з дощовою погодою).

Таким чином, задум радянського воєнно-політичного керівництва на перший етап стратегічної операції з визволення Правобережної України у силу ряду об'єктивних та суб'єктивних причин був реалізований зі значними труднощами. У ході воєнних дій плани застосування військ Українських фронтів зазнали значних змін. Дещо пізніше в радянській історичній літературі було впроваджено загальноприйняті підходи щодо висвітлення подій із визволення Правобережної України у зручних схемах, які не в повній мірі відображали історичну дійсність. Подекуди вони трапляються і у працях сучасних істориків. У цілому перший етап стратегічної операції характеризується як перемога радянських військ, у результаті якої склалися сприятливі умови для подальшого рішучого наступу. Набутий як позитивний, так і негативний досвід згодом буде використано при проведенні наступних операцій на оточення.

Початок другого етапу радянської стратегічної наступальної операції на території Правобережної України¹⁵⁷ ознаменувався *Проскурівсько-Чернівецькою військ 1-го Українського (4.03–17.04.44), Умансько-Ботошанською військ 2-го Українського (5.03–6.04.44) та Березнігувато-Снігурівською військ 3-го Українського (6.03–18.03.44) фронтів наступальними операціями.*

Ставка ВГК, оцінюючи обстановку й незважаючи на винятково складні умови ведення бойових дій, вирішила продовжувати наступальні операції, потужними ударами на чернівецькому, умансько-ясському, миколаївсько-одеському напрямках завершити розгром груп армій «Південь» і «А», звільнити Правобережну Україну та вийти до Карпат. Для здійснення операцій залучалися війська 1-го, 2-го і 3-го Українських, 2-го Білоруського фронтів, на цьому театрі діяли всі 6 танкових армій РСЧА.

1-й Український фронт мав завдати головного удару силами 3 загальновійськових і 2 танкових армій із рубежу Дубно — Шепетівка — Любар у південному напрямі з завданням вийти на лінію Берестечко — Броди — Тарнопіль (Тернопіль) — Хмільник, надалі наступати на Чортків, Коломию, Чернівці і з виходом до Карпат відрізати шляхи відступу військам вермахту на захід. Армії лівого крила фронту завдавали допоміжного удару на Іллінці з метою сприяти 2-му Українському в оволодінні Гайсином (директива Ставки ВГК № 220029 від 18.02.1944 р.)¹⁵⁸.

2-й Український фронт завдавав головного удару силами 3 загальновійськових і 3 танкових армій із району Лисянка — Шпола на Умань, маючи на меті оволодіти рубежем Ладижин — Гайворон — Ново-Українка. Надалі, розвиваючи наступ у південно-західному напрямі, вийти на лінію Могилів-Подільський — Дубоссари (директива Ставки ВГК № 220030 від 18.02.1944 р.)¹⁵⁹.

Військам 3-го Українського фронту ставилося завдання наступати на миколаївсько-одеському напрямі з метою розгрому групи армій «А». Фронт завдавав головного удару з рубежу Кривий Ріг — р. Інгулець, маючи на меті розгромити противника в нижній течії Інгульця і в районі Миколаєва, а потім

вийти на р. Південний Буг (директива Ставки ВГК № 220042 від 28.02.1944 р.)¹⁶⁰. 4-й Український фронт у цей час готувався до операції з оволодіння Кримським півостровом і до дій у Правобережній Україні не залучався.

Підготовку військ до наступу планувалося здійснити у стислі терміни. Відповідно до загального задуму було проведено великі міжфронтові перегруповання. 1-й Український фронт посилювався 4-ю танковою армією з резерву Ставки, а 40-а загальновійськова, 2-а і 6-а танкові армії передавалися 2-му Українському фронту, що, своєю чергою, передав 57-у армію до складу 3-го Українського фронту. Його командуванню також підпорядковувалися 5-а ударна і 28-а армії та 4-й гвардійський кавалерійський корпус, передані з 4-го Українського фронту. Установлювалися нові розмежувальні лінії між фронтами.

Одночасно Ставка вживала заходів щодо прискорення поповнення фронтів живою силою, бойовою технікою, боєприпасами, паливо-мастильними матеріалами і продовольством. Радянські війська досягли переваги над противником у танках і САУ в 2,5 рази. Упродовж березня Ставка планувала перебазувати значні сили авіації далекої дії на аеродроми південного напрямку. Із метою забезпечення протиповітряної оборони на звільненій території до кінця лютого було створено Одеський і Львівський райони ППО.

Незважаючи на вжиті заходи щодо маскування і забезпечення прихованості перегруповань німецькому командуванню вдалося одержати дані про підготовку радянських військ до наступу. Очікуючи удару 1-го Українського фронту з району західніше Шепетівки, штаб групи армій «Південь» підсилив своє угруповання на тернопільському і проскурівському напрямках за рахунок перекидання 5 танкових дивізій з уманського напрямку¹⁶¹. Про здійснені противником перегруповання командуванню 1-го Українського фронту стало відомо лише у ході наступу. У розпал підготовки до операції 29 лютого 1944 р. зазнав поранення командувач 1-м Українським фронтом генерал армії М. Ватутін. Командування фронтом із 1 березня прийняв маршал Г. Жуков.

Ранком 4 березня війська ударного угруповання 1-го Українського фронту перейшли в наступ. У цей же день були введені в бій 3-я гвардійська і 4-а танкові армії, що за добу просунулися на 25–30 км. У наступні дні розвивався наступ на Тарнопіль (Тернопіль) і Проскурів (Хмельницький), було захоплено Волочиск. Важлива залізнична магістраль у тилу противника Львів — Одеса виявилася перерізаною.

Війська правого крила фронту виходом на рубіж Тарнопіль — Проскурів створили загрозу оточення майже всієї групи армій «Південь». Противник розгорнув на цьому рубежі до 9 танкових і 6 піхотних дивізій. За свідченням учасників подій¹⁶², тут «зав'язалася найжорстокіша битва, якої ми не бачили з часу Курської дуги»¹⁶³. Контрударами німцям удалося затримати наступ радянського ударного угруповання, з 10 березня центральні армії 1-го Українського фронту перешли до оборони. Війська ж лівого крила продовжували повільно просуватися вперед.

5 березня перейшов у наступ 2-й Український фронт. Того ж дня у бій було введено 6-у, 2-у і 5-у гвардійську танкову армії. Цей наступ виявився для німців несподіваним. Розвиваючи успіх, 10 березня сили фронту оволоділи Уманню. 8 березня перейшли до наступальних дій у напрямі Новоукраїнки з'єднання лівого крила. Оборона противника була прорвана на широкому фронті й частини вермахту почали відходити до р. Південний Буг.

Наступ військ 3-го Українського фронту розпочався 6 березня. У ніч на 7 березня у бій вступила кінно-механізована група. До ранку 8 березня, із виходом у район м. Новий Буг, було перерізано залізницю Знам'янка — Миколаїв. Фронт оборони німецької 6-ї армії виявився розірваним на дві частин. Після оволодіння Новим Бугом кінно-механізована група завдала удару на південь і перетнула шляхи відходу основним силам 6-ї армії. Для остаточного розгрому противника в районі Березнігуватого було необхідне швидке висування слідом за кінно-механізованою групою з'єднань 8-ї гвардійської армії, яка, проте, виявилася скутою противником поблизу Нового Бугу. Відсутність у розпорядженні коман-

дуючого фронтом резервів не дозволила завершити оточення і знищення угруповання противника в районі Березнігуватого й Снігурівки. Переслідуючи частини вермахту, війська фронту в період з 18 до 25 березня вийшли до р. Південний Буг і приступили до підготовки нової наступальної операції на одеському напрямі.

Ще 11 березня Ставка ВГК уточнила завдання всім трьом фронтам, які націлювалися на розгром противника і вихід на рубіж державного кордону з Чехословаччиною і Румунією. При цьому основні зусилля 1-го і 2-го Українських фронтів спрямовувалися на те, щоби потужними ударами на Волочиск, Чернівці, Умань і Могилів-Подільський оточити та знищити 1-у танкову армію, що становила ядро групи армій «Південь». Війська 3-го Українського фронту мали з ходу форсувати р. Південний Буг і, розвиваючи удар на Тирасполь та Одесу, вийти на р. Прут (директиви Ставки ВГК № 220049, № 220050, № 220052 від 11.03.1944 р.)¹⁶⁴. Командування вермахту для посилення групи армій «Південь» спішно початок передислокацію на львівський напрямок 6 піхотних і 2 танкових дивізій із Німеччини, Данії, Франції, Югославії.

21 березня розпочався третій етап стратегічної наступальної операції на території Правобережної України. Ударне угруповання 1-го Українського фронту відновило свій наступ. Того ж дня були введені в операцію 1-а і 4-а танкові армії. Розвиваючи успіх, 1-а танкова армія 24 березня вийшла до р. Дністер у районі Заліщиків, а 29 березня оволоділа Чернівцями. 4-а танкова, використовуючи успіх 1-ї танкової армії, 26 березня звільнила Кам'янець-Подільський. У результаті удару танкових армій 1-го Українського фронту шляхи відходу 1-ї танкової армії противника на захід було перерізано.

Війська 2-го Українського фронту, продовжуючи розвивати наступ, із ходу форсували Південний Буг та в період з 17 по 19 березня вийшли на рубіж р. Дністер у районі Могилева-Подільського та Ямполья. До 22 березня вони форсували Дністер і захопили великий плацдарм на його правому березі біля Могилева-Подільського. Війська правого крила

фронту висувалися до Хотина. Таким чином, група армій «Південь» і на цьому напрямі була розчленована на дві частини. З виходом у район Могилева-Подільського війська фронту глибоко охопили 1-у танкову армію противника з півдня і 8-у армію — з півночі. Створювалися сприятливі умови для завершення оточення як 1-ї танкової, так і 8-ї та 6-ї німецьких армій. Остання у цей час разом із 3-ю румунською армією стримувала наступ 3-го Українського фронту в нижній течії Південного Бугу.

В обстановці, що склалася, Ставка ВГК знову уточнила завдання фронтам. Особливо це торкнулося зміни напрямів ударів 2-го Українського фронту. Вважаючи, що завершити оточення і знищення 1-ї танкової армії противника війська 1-го Українського фронту зможуть самостійно, Ставка вирішила повернути головні сили 2-го Українського фронту на південь для наступу по правому і лівому берегах Дністра, щоби виходом до узбережжя Чорного моря оточити 8-у, 6-у німецькі та 3-ю румунську армії й у взаємодії з 3-м Українським фронтом знищити їх. Завдання 2-му Українському фронту формулювалося в такий спосіб: «На правому крилі фронту ударом однієї — двох загальновійськових і двох танкових армій уздовж західного берега Дністра на південь опанувати рубіж Унгени — Кишинів і вийти на р. Прут; на лівому крилі фронту, включаючи і 5-у гвардійську танкову армію, завдати удару з рубежу Кодима — Первомайськ також на південь і опанувати рубіж Бендери — Тирасполь — Роздільна, відкидаючи противника до Чорного моря і не допускаючи відходу його за р. Дністер» (директива Ставки ВГК №220054 від 22.03.1944 р.)¹⁶⁵.

Вийшло так, що радянське верховне воєнно-політичне керівництво «погналося за двома зайцями», коли можливості своїх військ було переоцінено, а противника, навпаки, недооцінено. Події останньої декади березня розвивалися дуже швидко і характеризувалися великою напруженою. Поворот головних сил 2-го Українського фронту для виконання поставлених Ставкою завдань здійснювався у ході наступу, за дуже складних умов, при розтягнутому фронті. 24 березня

війська фронту після уточнення завдань продовжували розвивати наступ. Сили 40-ї армії, наступаючи вздовж південного берега р. Дністер, 29 березня впритул підійшли до Хотина і тим самим відрізали 1-й танковій армії противника шлях відходу на південь. Війська 4-ї гвардійської, 27-ї, 52-ї і 53-ї загальновійськових, 5-ї гвардійської, 2-ї і 6-ї танкових армій також успішно наступали по обидва боки Дністра в напрямках на Ясси й уздовж залізниці на Одесу. 26 березня з'єднання фронту вийшли до кордону з Румунією по р. Прут і приступили до форсування водної перешкоди. Частини 2-го Українського фронту, що діяли у складних умовах бездоріжжя, сильно розтяглися, підвезення матеріально-технічних засобів стало вкрай проблематичним, війська втомилися і зазнали втрат.

Наступ 2-го Українського фронту в напрямках Ясс і Кишинєва створював загрозу оточення групи армій «А», що діяла в межиріччя Дністра і Південного Бугу. З метою затримати наступ і не допустити прориву військ 2-го Українського фронту в Румунію німецьке командування висунуло на яський напрямок 4-у румунську армію із завданням закрити прорив, що утворився у фронті. Одночасно 28 березня розпочалося швидке відведення 6-ї німецької і 3-ї румунської армій з Південного Бугу на Дністер. 8-й і 6-й німецьким арміям удалося вислизнути з оточення в Дністровсько-Бузькому межиріччі. До середини квітня 2-й Український фронт висунувся на рубіж Серет — Пашкани — Дубоссари. Подальші спроби розвинути наступ у південному напрямі результатів не дали.

В обстановці, що склалася, війська 3-го Українського фронту, переслідуючи відступаючого противника, провели *Одеську наступальну операцію (26.03–14.04.44)*¹⁶⁶, 10 квітня оволоділи містом і до 14 квітня вийшли на р. Дністер, де з ходу захопили ряд плацдармів на протилежному березі. На цьому наступ військ фронтів завершився.

До 28 березня 1-му Українському фронту вдалося затиснути в районі на північний схід від Кам'янця-Подільського до 20 німецьких дивізій, у тому числі 10 танкових і моторизованих.

Однак міцного внутрішнього і зовнішнього фронту оточення створено не було. У зв'язку з ізоляцією 1-ї танкової армії в обороні противника на південь від Тарнополя (Тернополя) утворився величезний пролом. Для його закриття німецьке командування почало висувати в район Станіслава 1-у угорську армію, а також війська, які прибували з Франції, Данії, Німеччини і Югославії. Користуючись розривами, що були в оперативній побудові 1-го Українського фронту, оточене угруповання противника з району Кам'янця-Подільського почало пробиватися в напрямі на м. Бучач. Одночасно звідти силами 3 піхотних і 2 танкових дивізій було завдано сильного деблокуючого контрудару. 5 квітня 1-й танковій армії вермахту вдалося з'єднатися зі своїми військами¹⁶⁷. 17 квітня з'єднання 1-го Українського фронту, за наказом Ставки, перейшли до оборони.

Поліська наступальна операція військ 2-го Білоруського фронту (15.03–5.04.44). У зв'язку з утворенням нового напрямку на південь від р. Прип'ять Ставка ВГК 17 лютого 1944 р. вирішила створити між Білоруським і 1-м Українським фронтами 2-й Білоруський фронт у складі 61-ї, 70-ї, 47-ї армій. На початку березня управлінню фронту було наказано спланувати наступальну операцію з першочерговим завданням заволодіти Ковелем і надалі, розвиваючи наступ на Брест, вийти до р. Західний Буг. Операцію планувалося розпочати не пізніше 15 березня, не очікуючи повного зосередження всіх сил фронту (директива Ставки ВГК № 220044 від 4.03.1944 р.)¹⁶⁸.

Головного удару завдавали війська 70-ї і 47-ї армій, 2-го і 7-го гвардійських кавалерійських корпусів. 17 березня ударне угруповання перейшло в наступ. У ході запеклих боїв удалося відкинути противника до Ковеля і просунутися на 50–70 км. Подальший наступ військ фронту на цьому напрямі розвитку не одержав. Німецьке командування підсилило своє угруповання у районі Ковеля і завдаючи контрударів змусило радянські війська перейти до оборони. На початку квітня Ставка ВГК ліквідувала 2-й Білоруський фронт, передавши його армії 1-му Білоруському фронту, що з цього часу знову став імену-

ватися Білоруським фронтом (директива № 220067 від 2.04.1944 р.)¹⁶⁹.

У підсумку наступальних операцій чотирьох Українських і 2-го Білоруського фронтів, проведених на території Правобережної України в період із кінця грудня 1943 р. до квітня 1944 р., було досягнуто важливих військово-політичних результатів. Найбільше стратегічне угруповання противника зазнало серйозної поразки. Виходом радянських військ до Карпат німецький фронт було розірвано — одна частина сил була відкинута на південь, а інша з великими втратами відійшла на територію Західної України. РСЧА цілком оволоділа Правобережною Україною з її металургійними районами, рудниками Криворіжжя і Нікополя, родючими землями межиріччя Дніпра і Прута, а також важливими портами — Миколаєвом та Одесою. Радянські війська вийшли на підступи до Польщі, на державний кордон із Чехословаччиною і Румунією і перенесли бойові дії на територію Румунії, наблизившись до життєво важливих районів противника на Балканах, зайнявши вигідне становище для наступних операцій літа 1944 р.

Таким чином, Дніпровсько-Карпатська стратегічна наступальна операція за масштабами, динамічністю, різноманітністю форм і способів дій військ та за результатами стала однією з найбільших стратегічних операцій Другої світової війни. Вона характеризується найбільш високими показниками за кількістю залучених сил і засобів, просторовим розмахом, а також втратами. Дніпровсько-Карпатська — це найбільша стратегічна операція, яка коли-небудь відбулася на території України. Бойові дії розгорнулися на фронті 1400 км. Глибина просування радянських військ сягала 250–450 км. Операція тривала 116 діб¹⁷⁰. За всю війну це був єдиний стратегічний наступ, в якому одночасно взяли участь всі 6 танкових армій РСЧА. Загальної стратегічної мети було досягнуто в результаті проведення десяти наступальних операцій фронтів і груп фронтів: Житомирсько-Бердичівської та Кіровоградської (Житомирсько-Кіровоградської), Корсунь-Шевченківської, Рівненсько-Луцької, Нікопольсько-

Криворізької, Проскурівсько-Чернівецької, Умансько-Ботошанської, Березнігувато-Снігурівської, Одеської та Поліської. 83 дивізії противника були розгромлені, із них 10 дивізій і 1 бригада цілком знищені. Особливістю Дніпровсько-Карпатської операції стала незавершеність фронтових операцій на оточення великих угруповань противника. Упущені можливості щодо їх ліквідації в подальшому призведуть до затягування збройної боротьби, значних людських і матеріальних втрат.

У ході Дніпровсько-Карпатської операції радянські війська зазнали найбільших втрат порівняно з іншими операціями війни — 1 млн 109 тис. 528 чол., причому середньодобові втрати становили 9565 чол.¹⁷¹. Величезними були втрати бойової техніки та озброєння — 7270 гармат і мінометів, 5700 танків і САУ¹⁷². Такий високий рівень втрат не завжди був виправданим і фактично компенсував прорахунки вищого військового командування. Зокрема, із понад 1,1 млн чол. втрат 270 тис. 198 були безповоротними, натомість втрати противника становили 350 тис. чол. (у 3,5 рази менше), із них 150 тис. — безповоротних¹⁷³.

5.2. Кримська стратегічна наступальна операція (8.04.44–12.05.44)

У плані зимової кампанії 1944 р. радянське командування велику увагу приділяло оволодінню Кримським півостровом¹⁷⁴ — важливим стратегічним плацдармом на Чорному морі, утриманню якого Гітлер надавав особливого значення. В оцінках обстановки німецьке командування робило висновок, що залишення Криму викличе вихід із німецької коаліції Туреччини, а потім Болгарії і Румунії. Проте його оборона була досить складним завданням, адже дислоковані на півострові війська не мали сухопутного зв'язку з головними силами. Затримка з ліквідацією Нікопольського плацдарму на Дніпрі, невиконання поставлених завдань у ході Керчинсько-Ельтигенської десантної операції, несприятливі метеорологічні умови не дозволили радянським військам звільнити Крим раніше. Спри-